

ARHIVE UITATE: O LECTURĂ ÎN CHEIE MNEMONICĂ A PROZEI LUI PAUL GOMA

Abstract: This article examines the ways in which Paul Goma's literature becomes a mnemonic instrument whereby the image of the prison, excluded from the official discourse of the totalitarian system, is recovered, thus creating a space for the negotiation between forgetting and remembering a collective trauma. The novels *Gherla* and *Patimile după Pitești* are part of a series of texts that not only document a historical and political episode but also contribute to a process of completing the perspective on a period interpreted and represented in various forms depending on social, ethical and ideological implications. The functionality of the concept of "collective memory" or "cultural memory", defined by Jan Assmann and Aleida Assman is essential in understanding memory as a dynamic phenomenon, mediated by certain factors and which remains, regardless of the historical period we refer to, integrated in a rapport of force with the power. In this sense, Paul Goma's prose does not stop at depicting fragments of individual memory, on the contrary, it encourages the conscious activation, through diverse narrative forms, of a political history and the solidarity of a community that shares a collective memory, the main consequence being the creation of a resistance framework before an ideological selections of memory.

Keywords: memory studies, Paul Goma, prison, trauma, communist regime

Preocupările pentru dezvoltarea unui model teoretic al memoriei în cultură au condus la o serie de dezbateri privitoare la criteriile de selecție aplicate unor evenimente, practici și monumente ce au potențialul de a constitui fundamentul identitar al unei comunități. În acest sens, direcția de cercetare propusă de studiile asupra memoriei se arată ca un spațiu de înțelegere a rețelei complexe de relații care

se stabilesc între istorie, identitate și forme ale reprezentării culturale. Aleida Assmann observa că dincolo de faptul că trecerea timpului a întărit convingerea că în mod intrinsec cultura este strâns legată de memorie¹, mai precis de acele obiecte și subiecte care reușesc să fie păstrate și reactualizate, dacă analizăm problema identității din perspectiva comunicării în timp între generații vom putea întui că stabilizarea și conturarea unei imagini despre sine presupune întotdeauna o raportare directă la un cadru social. În teoria formulată de Jan Assmann, soluția identificată pentru urmărirea fenomenelor ce țin de inventarierea formelor de existență definitorii echivalează cu analiza atentă a dinamicii a trei mari aspecte: memoria, cultura și grupul². Ce putem constata este că dificultatea de a vorbi despre memorie și fapte memorate/memorabile vine tocmai din faptul că nu există o metodă unică de tratare a acestora, mai mult decât atât, memoria chesționează critic miturile fondatoare și consensurile istorice referitoare la cine, ce și în ce fel face parte dintr-o imagine legitimatoare a unei identități. Neutralitatea conceptului poate fi scoasă din discuție chiar dintr-o primă fază, întrucât nu descrierea sau înregistrarea faptelor este scopul precis al actelor de rememorare, ci analiza și interpretarea trecutului care se dovedesc, de multe ori, tensionate și conflictuale. Revendicarea istoriei este profund marcată de o dimensiune ideologică, politică și socială, ceea ce declanșează o luptă de putere în spațiul public pentru prezervarea unei anumite versiuni a trecutului în detrimentul alteia. Astrid Erll³ insistă asupra abandonării antagonismului dintre memorie și istorie care a fost pus în circulație, deoarece astăzi încă nu există răspunsuri valide din punct de vedere transistoric referitoare la felul în care decid anumite grupuri și societățile din care fac parte să se raporteze la trecutul lor, singura certitudine fiind doar că necesitatea referirii constante la ceea ce a fost asigură un sentiment al coerenței și al unității asupra perspectivei despre sine: „societățile au nevoie de trecut în principal pentru a se defini pe ele însele”⁴.

Această lucrare își propune să probeze funcționalitatea conceptului de „memorie colectivă”/ „memorie culturală”, așa cum este el înțeles de Jan Assmann și Aleida Assmann în comparație cu proiectul

1. Aleida Assmann, „Canon and Archive”, în *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, coord. Astrid Erll, Ansgar Nünning (De Gruyter, 2008), 97.

2. Jan Assmann, „Collective memory and cultural identity”, *Cultural History/ Cultural Studies*, nr. 65 (1995): 129.

3. Astrid Erll, *Memory in Culture* (Palgrave Macmillan, 2011), 45.

4. Jan Assmann, *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance and Political Imagination* (Cambridge University Press, 2011), 114, traducerea mea.

lui Maurice Halbwachs, fiecare dintre aceștia punând accentul pe caracteristici distincte ale noțiunii și provenind din tradiții teoretice diferite. Punctul în care converg ideile celor trei teoreticieni este cel al definirii memoriei ca fenomen dinamic, mediat de anumiți factori și care rămâne, indiferent de perioada istorică la care ne referim, integrată într-un raport de forță cu puterea. Cadrul conceptual conturat vizează pe urmă investigarea mijloacelor narative prin care literatura carcerală a lui Paul Goma nu este doar un instrument de evocare a unei experiențe traumatice personale, ci este un exemplu de literatură înțeleasă ca o construcție culturală menită să ofere consistență unui trecut istoric și politic pe care îl pune în circulație transgenerațional. Ann Rigney încadrează practicile discursive literare într-un cadru mai extins al cercetărilor care vizează memoria culturală, susținând ideea că în acest fel ele au un rol esențial în reconstituirea evenimentelor, iar pentru că sondează sfera afectivă a acestora generează empatia cititorului și contribuie la formarea unor „comunități mnemonice” care împărtășesc o emoție colectivă⁵. În continuare, autoarea evidențiază că opțiunea pentru o structură narativă ficțională dobândește o forță în edificarea la nivelul unui întreg grup a unor sentimente ce mijlocesc solidarizarea, dar și discutarea lipsită de orice ascunziș a unei suferințe. Ficțiunea se diferențiază astfel de alte forme de rememorare prin caracterul flexibil și posibilitatea de a estetiza materialul istoric⁶, de a-l adapta și de a-l revizui, transformându-l în final într-un produs cultural în măsura în care operele literare se arată ca „monumente”⁷ care constituie puncte de referință pentru generațiile viitoare.

Memorie de grup

La o privire de ansamblu, se impun distincții evidente între memoria individuală și memoria colectivă, prima lucrând cu ceea ce reprezintă amintirile personale ale unui individ, iar cea de-a doua rezultând din întâlnirea indivizilor în contexte mai largi, cum ar fi familia, religia, clasa socială sau națiunea, doar că în ciuda tuturor credințelor despre caracterul izolat al memoriei individuale, în realitate, aceasta este dependentă de structurile socio-culturale. Maurice Halbwachs argumenta că „sentimentele și gândurile noastre cele mai personale își au sursa în medii și circumstanțe sociale definite”⁸. Pe lângă faptul că se arată

5. Ann Rigney, „The Dynamics of Remembrance: Texts Between Monumentality and Morphing”, în *Cultural Memory Studies*, 352.

6. Rigney, „The Dynamics”, 347.

7. Rigney, „The Dynamics”, 349.

8. Maurice Halbwachs, *Memoria colectivă*, trad. Irinel Antoniu (Institutul European, 2007), 63.

extrem de vulnerabilă în fața timpului, memoria individuală nu prezintă nicio alcătuire structurată, ordonată în funcție de anumite criterii, pe când memoria colectivă, împărtășită și reactualizată de către un grup capătă o stabilitate specifică și, pentru că este evaluativă și ierarhică, întreprinde și o anumită acțiune de sistematizare: „Astfel, faptele și noțiunile pe care ni le amintim fără dificultate țin de domeniul comun, cel puțin pentru unul sau unele grupuri”⁹. Fiind strâns legată de grup sau mai bine-zis de interacțiunile grupurilor, memoria colectivă, prefigurată obligatoriu prin cadrele sociale, e strict legată de viața grupurilor care explică lucrurile din perspectiva unui timp și spațiu clar definite. Socialul la Halbwachs este motorul pentru întreținerea demersului de aducere-aminte, pe când Jan Assmann vede în medierea culturală a relației dintre grup și memorie soluția pentru transmiterea imaginilor și simbolurilor valabile pe termen lung¹⁰. Altfel spus, atunci când vorbește despre memoria colectivă, Assmann efectuează încă o delimitare în interiorul conceptului care lipsește la Halbwachs, marcându-i orizontul temporal. În acest sens, el înțelege memoria comunicativă—în care încadrează cristalizările comunicărilor de zi cu zi ale comunităților într-un interval temporal de până la un secol—și memoria culturală—care se raportează la un punct fix din trecut a cărui imagine este păstrată prin texte, ritualuri, dar și alte practici legitimate de putere—ca fiind două fațete ale unui întreg care asigură coerența construcției societale în care am demonstrat anterior că individul este înregimentat aproape în mod inconștient. Pentru Assmann, cultura permite articularea unui sens care evoluează și se prezintă ca liant între generații prin reducerea sa la forme simbolice și comune, rezultatul fiind crearea unei identități colective¹¹. Nu putem să nu constatăm că memoria oricărui tip de „formațiune culturală”, pe lângă faptul că are capacitatea de a încifra o semnificație durabilă care accesibilizează contactul cu mediul din jur, poate ajunge la un moment dat să suporte vicieri interne atunci când devine susceptibilă instrumentalizării ideologice de către aparatul de control al statului. Dacă identificăm un nod de consens și afirmăm că amintirea trecutului împlinește o funcție fundamentală în formarea identității, ce se întâmplă atunci când lucrurile sunt amintite pentru a corespunde intereselor unui anumit grup și pentru a întări un discurs hegemonic asupra trecutului?

În viziunea lui Astrid Erll, „memoria culturală se întemeiază pe mituri, povești despre un trecut comun, care oferă orientare în prezent

9. Halbwachs, *Memoria colectivă*, 90.

10. Assmann, „Collective memory”, 127.

11. Assmann, *Cultural Memory*, 120.

și speranță pentru viitor”¹², arătând că reconstituirea trecutului are în vedere toate acele detalii constitutive pentru o colectivitate, dar și că ea are loc în funcție de nevoile dictate de contextul prezent, fiind urmărită evitarea unei crize în viitor. Rafinând ideile teoretice ale lui Jan Assmann și ale Aleidei Assmann, Erll accentuează încă o dată oportunitățile pe care le oferă reflectarea asupra conceptului de memorie ca proces în desfășurare, ca fenomen dinamic și fluid. Mai mult decât atât, autoarea găsește inevitabile punctele de fuziune dintre scris, memorie culturală și identitate politică¹³, legitimând ideea că structurile narative prin puterea lor de a media și de a lărgi cadrele discuției de la un context național la unul transnațional sunt integrate într-un raport de selecție simbolică. Natura procesuală a rememorării active subliniază posibilitățile de creație și caracterul dinamic concretizate printr-o rescriere interpretativă a faptelor, dar mai ales „pluralitatea memoriei culturale”¹⁴. Teza enunțată de Erll pune în lumină nu doar mobilitatea memoriei culturale, ci și stratificarea specifică, întrucât în interiorul societății coexistența mai multor „memorii” este justificată de existența mai multor grupuri ce alcătuiesc comunități etnice, de gen sau politice, fiecare cu o forță narativă proprie care își dispută legitimitatea unei reprezentări istorice cât mai veridice. În orice caz, pluralitatea este de cele mai multe ori generatoare de tensiuni și conflicte ce au ca nucleu continua dezbatere dintre „ceea ce este uitat” și „ceea ce este reținut”, dintre trebuința de a păstra și de a elimina dintr-un discurs. Catalogăm drept necesară această pluralitate a perspectivelor, a „memoriilor” pentru respingerea sigură a încercărilor de monopolizare a trecutului și încurajarea negocierilor permanente.

Aleida Assmann notează că discuțiile despre memorie nu pot omite și funcțiile uitării, în primul rând pentru că aceasta se opune supraîncărcării memoriei și în al doilea rând, pentru că asemeni actelor de rememorare implică un demers de selectare, așadar de aplicare a unei grile de evaluare¹⁵. Privită ca „parte din normalitatea socială”¹⁶, uitarea împlinește anumite nevoi economice ale memoriei colective, dar poate pune probleme serioase atunci când este utilizată ca mecanism de negare și de excludere din discursul cultural a unor adevăruri istorice. Assmann identifică două forme ale uitării: una activă și una pasivă¹⁷, cele două funcționând concomitent cu amplexarea mișcării

12. Erll, *Memory in Culture*, 34, traducerea mea.

13. Erll, *Memory in Culture*, 34.

14. Erll, *Memory in Culture*, 48.

15. Assmann, „Canon and Archive”, 97.

16. Assmann, „Canon and Archive”, 97.

17. Assmann, „Canon and Archive”, 97.

de preservare a memoriei. Uitarea pasivă se dovedește prin excelență inofensivă, căci stă sub semnul non-intenționalității și presupune acte simple de pierdere, de abandonare, de ieșire din atenția comunității a unor obiecte care nu ajung să fie distruse. În schimb, uitarea activă marchează o problemă aparte, luând în considerare că se concretizează prin măsuri violente de ștergere, de eliminare, în fond de distrugere a memoriei membrilor colectivității. Recunoaștem în această categorie instrumentul cenzurii care tinde să acapareze mijloacele de contact cu realitatea „exterioară” și să inhibe realitatea „interioară” a indivizilor. Din acest considerent, memoria în statele totalitare este un subiect de interes pentru domeniul studiilor asupra memoriei, deoarece creează condițiile pentru a observa confruntarea dintre memoria oficială și mai multe memorii alternative ce devoalează intimitatea cadrului de desfășurare a existenței umane asupra căreia conducerea politică își exercită controlul. Rigney citește în consensul memoriei colective un paradox¹⁸. Cu alte cuvinte, afirmații precum „toți trebuie să ne amintim la fel” nu conduc decât la un fenomen generalizat de amnezie, ceea ce ne îndeamnă să pledăm pentru existența unei memorii alternative. Gestul firesc de reconstituire a întregului tablou care alătură memorii multiple (ale indivizilor și ale comunităților) ajunge să fie incomod pentru instituțiile statului, căci amintirea se modelează prin experiența reală și unică a fiecăruia. Încă o distincție pe care o realizează Aleida Assmann în studiul său, „Canon and Archive”, definește o linie conducătoare a lucrării de față, anume relația opozițională dintre instituțiile memoriei active care se ocupă cu păstrarea trecutului ca un prezent continuu și instituțiile memoriei pasive pentru care trecutul trebuie să fie perceput ca un lucru deja apus¹⁹. Relația care se stabilește între cele două părți presupune o negociere constantă, fiecare luând în considerare pericolul din direcția opusă.

Memorii refulate, texte incomode

Fără îndoială, putem face referiri clare la țările din fostul Bloc Estic care s-au aflat sub regim comunist timp de decenii întregi ca ilustrări elocvente pentru instrumentalizarea memoriei și fabricarea unei narațiuni glorificante pentru anumite episoade istorice care au întărit puterea represivă a aparatului de stat. Denaturarea realității și instituționalizarea uitării vin ca elemente complementare acțiunilor de demantelare a identității istorice a membrilor comunității. Într-un asemenea context istoric și politic literatura și artele se aliniază criteriilor de creație

18. Ann Rigney, „The Dynamics”, 347.

19. Assmann, „Canon and Archive”, 98.

impuse pentru a reuși să supraviețuiască, chiar și într-o formă alterată și fragmentară, făcând parte din canonul acceptat. De cealaltă parte, se situează literatura alternativă care concurează cu cea oficială, dar care nu depășește marginalitatea caracteristică a arhivelor, a stocării pasive. Imposibilitatea de a sparge învelișul dur al poveștii oficiale se naște din caracterul fix și stabil al acesteia care își propune să dilueze critica adusă de puținele exemple de literatură alternativă.

Proza lui Paul Goma din perioada regimului comunist dobândește un statut periferic pentru că, prin angajarea narativă, experiența de viață din mediul carceral, pe care îl reliefează romanele ce urmează să fie discutate, resemantizează un fragment istoric descris și memorat în alți termeni de către instituțiile statului. Goma activează o zonă a memoriei reprimată sub forma unei declarații anticomuniste care impactează la nivelul cunoașterii sociale și politice despre perioada respectivă:

Nu mai există memorie acolo unde nu mai există noi acte de rememorare. Dacă o poveste este considerată de la sine înțeleasă sau încetează să mai fie relevantă pentru preocupările contemporane, ea nu va mai genera noi versiuni ale sale. În cel mai bun caz, o astfel de poveste „uitată” devine o piesă inertă de arhivă, care redevine activă din punct de vedere cultural doar atunci când cineva o readuce în circulație²⁰.

Disidența lui Paul Goma din perioada comunistă capătă înțelesuri din prisma punții de comunicare între generații pe care o construiește, ca probă de literatură a detenției politice ce rămâne în afara canonului: „Operele din domeniul tematic al închisorilor și al Securității au fost și sunt întotdeauna expuse unei puternice presiuni”²¹. Ca figură culturală, Paul Goma s-a dovedit de foarte multe ori incomod pentru autoritățile ceaușiste, cum de altfel au fost în esența lor toți intelectualii și personalitățile din lumea literelor care au sfidat regimul. Insistența aproape obsesivă asupra „punctelor fierbinți” ale vieții sociale și politice, dar care totuși rămâneau ascunse, îl transformă foarte ușor într-un exponent al sfidării față de un sistem în plină consolidare: „El a încălcat tabuuri, nu doar în perioada stalinistă, ci și în perioada poststalinistă instituită de Ceaușescu”²². Istoricul scriitorului pune în

20. Ann Rigney, „Cultural Memory Studies: Mediation, Narrative, and the Aesthetic”, în *Routledge International Handbook of Memory Studies*, coord. Anna Lisa Tota and Trevor Hagen (Routledge, 2015), 68, traducerea mea.

21. Anneli Ute Gabanyi, *Ceaușescu și scriitorii. Analize politico-literare în timp real*, trad. din limba engleză de Elena Buscă, trad. din limba germană de Andreea Scrumeda (Editura Universității „Al. I. Cuza” din Iași, 2013), 352.

22. Marcel Cornis-Pope, „Paul Goma: The Permanence of Dissidence and Exile”,

lumină o poziționare întotdeauna ezitantă față de instituțiile statului și o convingere probată în exigența sa de a se desprinde din cadrele politicilor represive. Anneli Ute Gabanyi documentează contactele dintre scriitor și oamenii politici ai vremii, surprinzând traseul lui Goma din anii arestării și până în punctul în care i se retrage cetățenia română. În 1956, după ce citește în cadrul unui cenaclu literar studențesc fragmente care sugerează sprijin față de situația revoluționarilor din Ungaria este „condamnat la șapte ani de încarcerare și muncă silnică”²³. Perioada de după anii de detenție petrecuți la Jilava și la Gherla și pe urmă trimiterea în domiciliu forțat la Lătești e marcată de încercările de a reveni la universitate și de faptul că abia în 1966 a primit dreptul de a publica o povestire în *Luceafărul*.

Peculiaritatea „cazului” Goma este generată de violența cu care a fost respinsă opera sa încă de la început²⁴, fără niciun dubiu din cauza tematicilor care nu conveneau intereselor de partid, cum notam mai sus. În 1968 îi apare volumul de proză *Camera de alături* la Editura pentru Literatură și în același an se înscrie în partid „entuziasmat de neparticiparea României la invazia Cehoslovaciei de către trupele Tratatului de la Varșovia”²⁵. Fragmente din romanul *Ostinato* sunt publicate în diverse reviste, făcându-se referiri cu privire la publicarea acestuia la Editura pentru Literatură, însă odată cu „reorganizarea activității editoriale românești”²⁶, altfel spus odată cu înăsprirea controlului și a regulilor pentru cei care doreau să publice, acest lucru nu se mai întâmplă. Anul 1970 reprezintă pentru Paul Goma anul în care se delimitează definitiv de instituțiile puterii și nu mult timp a lipsit pentru ca impactul cazului Goma să străbată granițele țării, ajungând în atenția presei străine, ceea ce a determinat intrarea cărților lui în circuitul european. Izolarea sa progresivă și excluderea din spațiul editorial românesc oficial nu îl împiedică să își trimită manuscrisele în Occident, mai exact în Germania, la editura Suhrkamp, „care a fost dispusă să-l publice și a achiziționat drepturile de autor pe plan internațional”²⁷. Astfel, în 1971 romanul *Ostinato* este publicat în traducere germană, primul dintr-o serie de romane care nu vor ajunge să vadă lumina tiparului Republica Socialistă România, urmat de *Ușa* în 1972,

în *The Exile of Writers from East-Central Europe*, coord. John Neubauer, Borbala Zsuzsanna Torok (De Gruyter, 2009), 344, traducerea mea.

23. Gabanyi, *Ceașescu și scriitorii*, 351.

24. Cornis-Pope, „Paul Goma”, 346.

25. Academia Română, *Dicționarul general al literaturii române*, Vol. 3: D-G, ed. a 2-a rev. (Editura Muzeul Literaturii Române, 2005), 1048.

26. Gabanyi, *Ceașescu și scriitorii*, 351.

27. Gabanyi, *Ceașescu și scriitorii*, 351.

la aceeași editură. Aprobarea eliberării pașaportului în 1972 pentru a călători în Vest era o mișcare prin care autoritățile sperau să îl reducă la tăcere. În 1977 prin semnarea scrisorii de solidarizare cu mișcării ceho-slovaci care elaboraseră Charta 77, Paul Goma lovește din nou în sistemul politic din România, insistând asupra încălcării drepturilor omului de care se face vinovată guvernarea de la acea vreme. Reacția oficială a fost imediată și s-a soldat cu arestarea sa, iar la scurt timp cu expulzarea sa și a familiei sale din țară.

În ceea ce privește opera lui Paul Goma, analiza sistemului închiisorilor, precum și tratamentul aplicat deținuților în scopul „întoarcerii la dreapta credință” constituie fire roșii ale unor romane importante ale autorului. De asemenea, valențele politice explicite și demersurile de demontare a imaginii „democratismului” sistemului contraveneau intereselor partidului, iar proiectarea acestor aspecte la nivel narativ contribuie la recodificarea adevărului istoric și deopotrivă la conturare unei memorii alternative. Terenul sensibil pe care îl explorează scriitura lui Goma reactualizează o traumă colectivă, de aceea recuperarea operei sale literare din perspectiva studiilor asupra memoriei își dovedește productivitatea, aducând la suprafață experiențe marginalizate sau denaturate sub lupa oficială și oferind un nou cadru narativ pentru resemnificarea trecutului. Apropierea de social și de politic depășește miza estetică, întrucât literatura lui Goma vine să acționeze în dublu sens: pe de o parte, angrenează descrierea crudă și necenzurată a unei experiențe care a fost trecută sub tăcere și pe de altă parte, prin tonul confesiv-declarativ dorește să propună o imagine de sine coerentă care să umple golurile memoriei culturale post-comuniste.

Gherla e o „narațiune arborescentă”²⁸ din prisma dimensiunii memoriei pe care o activează, întrucât prin repovestire, prin adaosuri sau omiteri, înregistrarea unui moment suportă modificări, dar conservă o versiune a unui subset de manifestări ale ideologicului și surprinde atât perspectiva victimei torturate, cât și a celor care se ocupă cu tortura. Ceea ce devine vizibil încă de la începutul narațiunii este urgența deținuților de a-și marca existența chiar și la nivel simbolic în interiorul unui mecanism reducăționist și cu dorințe de anihilare a individualității: „Și, totuși, deținuții, din mers, își scriau numele pe cărămizi. Încearcă să afli cam cât îi trebuia unui om—presupunând că avea norocul să fie scos la plimbare în fiecare zi, câte un sfert de oră—ca să-și scrie numele și data sosirii la Jilava”²⁹. Revenim asupra ideii că fără o bază de date care să inventarieze, care să stocheze,

28. Cornis-Pope, „Paul Goma”, 353.

29. Paul Goma, *Gherla* (Humanitas, 1990), 7.

așadar care să documenteze evenimentul, la care se adaugă și efectele transformative ale trecerii timpului, acesta este ocultat, cu alte cuvinte nu poate deveni un reper pentru următoarele generații.

Intuim în acest gest o tentativă de contrapunere în fața sistemului opresiv care și-a transformat victimele în simple instrumente care să probeze ipotezele regimului despre „omul nou” cu o valoare morală superioară. Accentul este deplasat asupra isterismului oamenilor din sistem de a educa subiecții printr-o acțiune inversă, anume prin ștergerea trecutului și prin înlăturarea oricărui mijloc de apărare în fața uitării. Spaima modelează atitudinile ambelor părți, a atacărilor și a atacatorilor: „deci o bucată de hârtie scrisă ti-pă-ri-tă, după cum bine se știe, constituie un formidabil corp delict”³⁰. Sticluța cu sirop pe care o primește deținutul de la infirmeria închisorii nu doar că atestă neglijența oamenilor din sistem, dar îl incriminează imediat pe cel care intră în posesia ei pentru sabotarea bunului mers al politicii oficiale. Dimensiunea exagerată dată amenințării reprezentată de cuvântul imprimat pe sticlă este un simptom al excesului autoritar și al obsesiei pentru controlul absolut asupra desfășurării existențiale: „E păcat că bătrânii tac. Ar trebui să aștearnă pe hârtie, fiecare cum se pricepe, să povestească prin ce-au trecut. La urma urmei, e o datorie.”³¹ Vocea narativă adoptă o poziție critică față de tăcerea celorlalți colegi de suferință, sugerând că prin atacul asupra unei individualități se acționează împotriva colectivității, că prin distrugerea unei părți care opune rezistență, tot întregul care ar fi putut opune rezistență este destabilizat, căci am demonstrat într-o primă secțiune a acestei lucrări că „personalul” se află într-o neîntreruptă relație cu „colectivul”, cu socialul.

În ceea ce privește asiduitatea cu care se mizează pe îndeplinirea unei „datorii” vom face referire la una dintre afirmațiile lui Doru Radosav care argumenta într-unul din studiile sale că „memoria și mărturia intră în cele din urmă și într-o miză etică”³², prin urmare argumentul nostru urmărește aceeași dinamică internă a moralei care abia prin difuzare se poate opune crizei ființei confruntată cu un sistem represiv. Mai departe, este nuanțată psihologia fricii instituționalizată: „Nu poți realiza adâncimea până la care pătrunsese spaima în suflete (și din multe n-a dispărut nici azi)”³³. Departe de a fi o autobiografie romanțată, *Gherla* este un roman în care ficțiunea lasă locul mărturiei

30. Goma, *Gherla*, 11.

31. Goma, *Gherla*, 15.

32. Doru Radosav, „Rezistența anticomunistă armată din România între istorie și memorie”, în *Comunism și represiune în România: istoria tematică a unui fratricid național*, coord. Ruxandra Cesereanu (Polirom, 2006), 101.

33. Goma, *Gherla*, 135.

centrate pe reliefarea senzorială a spaimei regăsită la nivelul discursului, dar mai ales în sfera psihologică, alimentată substanțial de atmosfera toxică de neîncredere care ia naștere în interiorul închisorilor. Nu vorbim despre evenimente punctuale, ci despre o stare permanentă de asalt asupra simțurilor umane prin deconstruirea treptată a credinței în aproape. În închisoarea din Gherla, dușmanul nu e doar paznicul celulei, securistul și interogatorul, ci și colegul de celulă. Studiarea comportamentelor deținuților evidențiază maniera de de-zumanizare a omului de către regim prin interzicerea pluralului „noi” sub cupola căruia să aibă loc partajarea memoriei traumatice, astfel că posibilitatea solidarizării acestora este revocată: „Foarte simplu: în închisoare, deținuții nu au voie să folosească pluralul noi. În închisoare ești singur, ești eu. Când ceri ceva, când reclami, n-ai voie să ceri, să reclami decât în numele tău”³⁴. Politica uitării suprimă narațiunea colectivă și o fracturează pentru a demola sentimentul unei rețele de sprijin căreia brusc i se respinge intenția de reprezentativitate. De aceea, ideea alcătuirii unui grup în interiorul închisorii care să se opună forțelor din exterior este de neînchipuit. Răsturnarea oricărui fel de coerență interioară ce glisează spre depersonalizare se transformă într-un mecanism straniu de a reduce existența la absurd.

Stranietatea mediului închisorilor comuniste constă, pe de o parte, în jocurile măștilor pe care le implică supraviețuirea și interacțiunile dintre deținuții politici sau de drept comun și de cealaltă parte, în educarea într-un spirit al așteptării eliberării. Simptomele unei societăți astfel mutilate afectiv sunt evidențiate și în alte romane ale autorului. *Patimile după Pitești* este deja unul dintre romanele publicate în exil, în 1979, care merită citit ca o mărturie a unui episod pe care memoria post-comunistă a încercat să îl înlăture din conștiința publică din cauza brutalității care îl caracterizează. Registrul represiunii regimului comunist se situează de această dată într-o zonă ritualizată, deoarece măsurile de reeducare a deținuților de la Pitești—majoritatea studenți—redimensionează coordonatele abjecției, ale umilinței și ale terorii instaurate chiar în interiorul celulei de către deținuți: „memoria, memoria, maica noastră ocrotitoare (atât cât poate), memoria, maica noastră, mântuitoarea, memoria, ultimul recurs și reazem, singura mângâiere, înainte de plecarea încolo, dincolo, unde nu-i nici durere, nici încremenire...”³⁵

Memoria corporalității agresate cuprinde un cadru afectiv care face imposibilă uitarea istorică forțată. Martorii și participanții la o

34. Goma, *Gherla*, 58.

35. Paul Goma, *Patimile după Pitești* (Cartea Românească, 1990), 9.

asemenea oroare în masă sunt surse de amintire, de aceea mărturia lor nu demontează doar narațiunea hegemonică, săvârșind o formă de justiție categorică, dar mai precis permite vindecarea de violența unui trecut aflat la o distanță temporală de câteva decenii prin recunoașterea instrumentalizării ființelor umane pentru scopuri politice. Proiectul Pitești a avut loc între 1948 și 1951, introdus fiind de noile autorități comuniste și fiind considerat drept un eveniment traumatic național³⁶. Monica Ciobanu sublinia faptul că proiectul de reeducare inițiat la Pitești ia amploare în toate închisorile comuniste, generalizându-se panica și spaima față de regim³⁷.

Spre deosebire de Gherla, perspectiva narativă este mult mai fragmentată, mult mai vulnerabilă, e o evocare aproape viscerală a realității carcerale din unghiul protagonistului Vasile Pop care din cauza rănilor la genunchi este ținut la pat de unde examinează luptele dintre colegii săi de celule și enormitatea figurii de reeducator a lui Eugen Țurcanu. Vasile nu este inclus în mod activ în demersurile de reeducare, fiind redus la o poziție neputincioasă, dar cu atât mai revelatoare cu cât tânărul privește spectacolul traumatizant al reeducării colegilor și a unor prieteni, dar deficiența locomotoare îi face imposibilă ieșirea din mașinăria distrugătoare. Putem spune că Vasile rămâne într-un spațiu de tranzit, dificil de gestionat, într-o dublă ipostază, de „intra-teritorialitate” simultană cu cea de „extra-teritorialitate”: „nu mai înțeleg și nu vreau să înțeleg ce se întâmplă cu mine, cu noi, cu ei—genunchii, genunchii mei ronțăiți de Metronomul putrezitor”³⁸. Prezența sa textuală poate fi gestionată ca un artificiu al voinței frânte înainte de a fi capabilă de a acționa în mod real. Cu toate că nu i se aplică același tratament, protagonistul poartă trauma inscripționată în memorie și nu întâmplător în final este cel care dezvăluie mecanismele de funcționare în circuit închis ale ororii: „Trebuia să taci până la moarte! Despre asta nu se vorbește! Despre asta se tace—doar ai semnat două angajamente, primul, în '57, uite-l!”³⁹ Complicitatea prin tăcere este ultima opțiune pentru Vasile Pop. Deși scrie despre fața nevăzută a proiectului Pitești la o distanță de treizeci de ani, însemnătatea actului său memorizator nu poate fi ignorată întrucât modelează o atitudine sfidătoare împotriva adevărului regimului, care în orice caz nu este trecută cu vederea: „A dat Dumnezeu ca cineva dintre noi să se re... Să se des-reeduce. Și să scrie. Să scrie Cartea—cartea noastră

36. Monica Ciobanu, „Pitești: A Project in Reeducation and Its Post-1989 Interpretation in Romania”, *Nationalities Papers* 43, nr. 4 (2015): 617.

37. Ciobanu, „Pitești”, 617.

38. Paul Goma, *Patimile după Pitești*, 77.

39. Goma, *Patimile*, 228.

pe care ar fi trebuit fiecare dintre noi să o scrie... Mai ales eu, care am ajuns dincolo, la adăpost, ce- mi-ar fi putut face mie?”⁴⁰

Recuperarea experienței carcerale câștigă o funcție compensatorie în procesul de reconstrucție a sinelui, de foarte multe ori tensionată pentru că reflectă o oscilare continuă între un sentiment de vinovăție post-traumatică și nevoia de a face cunoscute faptele. În cele din urmă, mărturia scrisă încorporează și posibilitatea eliberării de sub presiunea ideologică, a cărei realitate nu încetează să pulseze pentru victime. Din aceste considerente, lucrarea de față a urmărit maniera în care transcrierea memoriei traumatice reprimite dobândește statutul memoriei culturale odată cu scoaterea sa din zonele marginale ale discursului istoric oficial, având puterea de a mobiliza o comunitate prin salvarea a ceea ce riscă să rămână invizibil. Miza centrală a studiului a fost interogarea modurilor în care se alcătuieste memoria culturală în urma unei selecții formale influențată de factori sociali, politici și culturali. Teoria non-autohtonă pe care am avut-o în considerare marchează unele dintre reperele cele mai importante atunci când vine vorba despre definirea conceptului de „memorie” și despre instrumentalizarea acestuia pentru a urmări importanța sa ulterioară în configurarea identitară. Am optat pentru varianta de interpretare a lui Jan Assmann și a Aleidei Assmann, care definesc memoria ca acel factor stabilizator inter-generațional, din prisma comunicării pe care o facilitează între epoci și oameni. Dacă identitatea unui individ este o problemă strâns legată de conștiința sa, ea trebuie să se cristalizeze în urma unor eforturi de păstrare a unor locuri, obiecte, ritualuri și în urma uitării necesare fără tendințe de anihilare a impulsurilor formative ale ființei.

References

- Assmann, Aleida. “Canon and Archive.” In *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, edited by Astrid Erll and Ansgar Nünning. De Gruyter, 2008.
- Assmann, Jan. “Collective Memory and Cultural Identity.” *Cultural History/Cultural Studies*, no. 65 (Spring–Summer 1995): 125–33.
- Assmann, Jan. *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge University Press, 2011.
- Cesereanu, Ruxandra, ed. *Comunism și represiune în România: istoria tematică a unui fratricid național*. Polirom, 2006.
- Ciobanu, Monica. “Pitești: A Project in Reeducation and Its Post-1989 Interpretation in Romania.” *Nationalities Papers* 43, no. 4 (2015): 615–33.

40. Goma, *Patimile*, 243–44.

- Dicționarul general al literaturii române. Vol. 3, D–G. 2nd rev. Muzeul Literaturii Române, 2005.
- Erll, Astrid. *Memory in Culture*. Palgrave Macmillan, 2011.
- Gabanyi, Anneli Ute. *Ceaușescu și scriitorii: analize politico-literare în timp real*. Translated by Elena Buscă and Andreea Scrumeda. Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2013.
- Goma, Paul. *Gherla*. Humanitas, 1990.
- Goma, Paul. *Patimile după Pitești*. Cartea Românească, 1990.
- Halbwachs, Maurice. *Memoria colectivă*. Translated by Irinel Antoniu. Institutul European, 2007.
- Pope, Marcel-Cornis. “Paul Goma: The Permanence of Dissidence and Exile.” In *The Exile of Writers from East-Central Europe: A Compendium*, edited by John Neubauer and Borbála Zsuzsanna Török. Walter de Gruyter, 2009.
- Rigney, Ann. “Cultural Memory Studies: Mediation, Narrative, and the Aesthetic.” In *Routledge International Handbook of Memory Studies*, edited by Anna Lisa Tota and Trever Hagen. Routledge, 2015.
- Rigney, Ann. “The Dynamics of Remembrance: Texts Between Monumentality and Morphing.” In *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, edited by Astrid Erll and Ansgar Nünning. De Gruyter, 2008.